

ZAVIČAJNI MUZEJ U TUZLI

ČLANCI
I
GRAD A

ZA KULTURNU ISTORIJU ISTOČNE BOSNE

Knjiga I

TUZLA 1957

ЖУПА СОЛИ

(Прилог за познавање прошлости тузланског краја)

Међу познатијим областима Босне и Херцеговине, тузлански крај је ретко када био предмет историског проучавања, иако је ова област по свом положају и природним изворима богатства имала све услове за дугу културну традицију.

Овим редовима желим до извесне мере попунити мањак, дакако само са неким подацима који су ми до сада били приступачни. Узимајући као оквир стару средњевековну жупу, желим у овом раду поставити приближну географску границу, имајући у виду стару економску и политичку јединку познату под именом Соли.

Најновија геолошка, топографска и историска истраживања, потврђују да се ова жупа простирала у подручју данашње Тузле. Њене границе нису, међутим биле никада прецизиране, нити су у једном целовитом раду сабрани сви подаци који се односе на њену прошлост. А та је прошлост документована многим споменицима још од далеких времена млађег каменог доба па све до наших дана.

Данашња велика индустриска надградња тузланског базена вуче врло дубоко корење, и прилике — али нипошто случај — хтеле су да управо садањи центар тога подручја лежи на месту једне прадавне цивилизације. Мислим тиме на богате слојеве остатака једног неолитског насеља у средишту Тузле.

Тузлански крај у прехисториско и римско доба

Први налаз предмета из неолитског доба у Тузли познат је из 1903 године. То је био први случајни налаз на тргу испред зграде данашњег Среског народног одбора, и састојао се од три пробушена и полирана чекића, једне керамичке ноге рађене од земље помешане са ситним зрнима песка, једног утега од сиве земље на средини пробушеног и једног туцала од пешчаника¹⁾.

То су биле прве индиције о давним становницима у тузланском крају. Поред интересантности и важности, овај налаз ипак није био довољан да пружи подробнија обавештења о врсти, величини, богатству и правој старости насеља. Тек 1955 године откопано је довољно материјала, који је недвосмислено потврдио да је у Тузли било велико и богато неолитско насеље на сојеницама²⁾.

Исте године откривено је такође неолитско насеље и у Горњој Тузли. Дебљина културног слоја оба локалитета (удаљених око 10 км једно од другог) доказују да су насеља дуго трајала и да је живот у њима био врло интензиван.

Богатство налаза — фино гљачано посуђе од црне, сиве и црвене керамике, разноврсност орнамената, бојене посуде, израђевине од кости, камене секире, стругалице и ножеви — пружају доказе о високој култури становника у тузланском подручју, у доба цветања старих култура у Бутмиру и Винчи. Пронађене велике количине крупног јечма, животињских костију, речних шкољки и љуски од тврдокорних плодова, данас у дебљини од неколико метара, доказују да је тузлански крај био тада врло богат и да је својим становницима пружао повољне услове за живот.

Међутим, остаје отворено питање: да ли су и слани извори играли извесну улогу у формирању ова два неолитска насеља на тако малој удаљености? Ако су неолитски становници Тузле користили изворе слане воде, што можемо претпоставити, онда би то било прво познато неолитско насеље чији су становници у својој исхрани користили овај драгоцен минерал.

Прве податке о употреби соли у прехисториско доба у нашим крајевима имамо тек код Страбона, а односе се по свој прилици на подручје око Коњица у Херцеговини³). С друге стране у Европи најстарије до сада откривене културе на подручјима чије природно богатство чини со, су налази из области Хале у Саксонској који су датирани у бакарно и бронзано доба. Богати налази из бронзаног доба нађени су и у Халштату и Халајну код Салцбурга, областима које су такође богате минералом соли⁴). Густа насељеност ових крајева у то доба свакако дозвољава претпоставку да је управо со чинила привредну основицу која је предусловила егзистенцију насеља. У Тузли је то, међутим, било много раније, већ у неолиту. Неолитски налаз у Тузли, према томе, помера ову границу познавања и употребе соли у људској исхрани.

Из даљег излагања ћемо видети да је континуирани живот у тузланском крају постојао све до доласка Римљана. Већ је В. Ђурчић претпоставио да је у Тузли постојала талионичарска радионица у брончано доба⁵), а то значи да се ни у овом периоду није угасио живот на старом насељу. Налаз комада бакра у Креки од стране познатог геолошког истраживача Кацера, затим још један недавни сличан налаз у Славиновићима⁶) (на два км. од Тузле), не говоре директно о постојању насеља тога доба на налазним местима, али су ипак знак живота у прво доба металног отсека прехисторије, где се вероватно могу датирати оба предмета.

Непосредно настављање насеља с културом бронзаног доба констатовано је приликом сондирања 1956 године у Горњој Тузли. Ђурчић наводи да је 1903 године у Тузли нађена једна дечија наруквица, један пробушени јелењи рог и осам посудица, а све те предмете датира у брончано доба⁷). Најновија испи-

тивања у Тузли нису дала сигурне податке о постојању насеља брончане културе у Тузли. Један богатији брончани депо нађен је у селу Бокавићу код Лукавца⁸), што је опет доказ привредног интезитета тузланског краја. Недавно је случајно пронађен још један богати депо брончаних предмета у селу Бољанићу код Грачанице⁹). Ближе Тузли, у Креки, 1955 године у дворишту Августе Викић (Паша бунар бр. 9), нађена је једна секира-келт¹⁰). Ђоровић спомиње да је у Креки нађена и једна брончана фибула¹¹). Ђоровић сматра да је у брончаном добу било и размене, при чему је со играла важну улогу, јер је у Тузли на дну једне посуде из тог доба нађен оловни сјајник из Олова или Сребренице, који узима као доказ кретања робе тога доба¹²).

Није нам познато која су илирска племена овде живела. Археолошки налази говоре о високом културном нивоу у то доба. Налази привезака од бронзе у Горњој Тузли који се датирају у халштатски период¹³), затим локалитет „Град“ у истом месту и локалитет „Градина од Солина“ или „Градоврх“ у Солини¹⁴) (село три км. од Тузле), сачували су трагове ових прехисториских становника у тузланском крају. Ђурчић је делимично испитао локалитет „Градоврх“, а у новије време извршено је ископавање илирске некрополе испод „Градоврха“ поред потока Солина¹⁵). Материјал се датира у млађе жељезно доба. (Остаци на самом Градоврху су, нажалост, растурени каснијим градњама фрањевачког манастира). Некропола испод „Градоврха“ била је несумњиво врло велика, јер се стари Тузлаци и Солињани сећају да је речица Солина вазда односила неке кости са тог места. Нажалост, музеј у Тузли (који постоји тек од недавно) успео је да спасе само три упола разорена гроба. Наушнице и привесци од чистог сребра, из једног од ових гробова, дозвољавају претпоставку да су становници овог краја били већ упознати с рудним богатством Сребренице. Претпоставља се, наиме, да је сребрена маса за њихову израду добављана из Сребренице.

Један брежуљак изнад саме некрополе зове се „Сребра“, а уз њега се веже иначе на много места у североисточној Босни позната прича о Марији Терезији која је закопала своје благо. Наводно је 1920 године на том месту један Тузлак откопао гомилу сребра, продао га и отворио трговачку радњу. Поред ове легенде постоји из Тузле и један налаз новчића *DYP DIONYSEIOY MENIKOE*

(210 год. пре н. е.)¹⁶), те можемо извести закључак да је ово, уствари, један илирско-келтски сребрни депо, који су они не само прерађивали за личну употребу већ и продавали, а трговци су били Грци, који су одавно ишли обалама Средоземног и Јадранског Мора и на погодним местима дизали и своје колоније. Њих је трговина доводила и дубоко у унутрашњост земље, па можемо претпоставити да је и тузлански крај био подручје њихових трговачких интереса¹⁷). Наиме, кроз Тузлу протиче речица Јала чије

име Скарић доводи у везу са грчком речју $\alpha\lambda\sigma, \alpha\lambda\sigma\delta$ што значи Со, Солина¹⁸).

Носиоци млађе жељезне, (тзв. латенске) културе су Келти. Њихова најезда негде почетком IV века пре наше ере¹⁹), оставила је мало, бар за сада познатих, трагова на терену Босне. У тузланском крају утицај келтске културе нашли смо у споменутој некрополи.

Из свега што смо горе изложили, можемо закључити да је живот у прехисториском добу у тузланском крају био интензиван. Када би једна цивилизација престала да егзистира, друга би, или директно на њеним темељима наставила свој живот, или би с мањим закашњењем попунила празнину насталу губитком претходника. Све до римских освајања живот је у овом крају континуирано текао у оквирима релативно високог културног нивоа.

Римска освајања на данашњој територији Босне и Херцеговине почела су врло рано, вероватно негде око 229 г. пре н. е. Тада су Илири били побеђени и присиљени да плаћају данак, поред обавезе да нападачима уступе и неке области²⁰). Од тада па до коначног освајања читавог Илирика, Римљани су чешће насртали с ратним операцијама против Илира у правцу од Јадранског Мора према истоку и североистоку. Када је коначно 9 године наше ере цело подручје Босне и Херцеговине прешло у власт Римљана, Илирик је био подељен на две провинције — Далмацију и Панонију²¹).

Северна граница провинције Далмације ишла је од реке Раше на исток линијом јужно од данашњег Карловца, Велике Кладуше и Босанског Новог, затим нешто северније од Старог Мајдана, Санског Моста и Бања Луке, одакле је скретала на Добој, па на Јадар²²). На овој граници до сада су потврђена утврђења у Шипову на Пливи, на ушћу Усоре у Босну код Добоја, и утврђење „Castra“ на путу од Бања Луке у Босанску Градишку²³).

Тузланска котлина је, према томе, у саставу римског царства била на граници између ових двеју провинција, мада је административно припадала провинцији Панонији²⁴).

Толико за сада знамо на темељу историских података о тузланском крају у римско доба. Археолошки налази су такође врло оскудни. У Земаљском музеју у Сарајеву налазе се — један Трајанов денар и два бакарна комада Константина I који су нађени у Тузли²⁵). У Завичајном музеју у Тузли налази се једна лучна римска фибула и неколико фрагмената римске керамике, све нађено 1955 године приликом копања темеља за зграду ССРНЈ, у улици Моше Пијаде (без броја).

Познавајући историска факта ови налази су исувише скромни да би се њима могла доказати нека особитост везана за тузлански крај. Поуздано знамо да је цар Трајан у првој половини другог века, ратујући против Дачана, два пута пролазио кроз Панонију²⁶), којом је приликом са својом војском могао да прође и кроз тузланску територију. Ђурчић у свом опису „Гра-

доврха“ у Солини говори о римској опеци нађеној на том локалитету, те претпоставља да је ту могло бити римско насеље, али се уздржава од категоричког тврђења“). Наша испитивања нису потврдила ову хипотезу. Ни конфигурација терена, ни налази не иду у прилог претпоставке да је ту могло да постоји римско насеље, него напротив, садрже прехисториске традиције. Чињеница је, међутим, да су река и село Солина (три км од Тузле) сачували успомену на стари град Salines, који средином X века спомиње Константин Порфирогенит. Име овог града је латинског порекла, а његово тачно место још није утврђено.

Претпоставимо да је име реке Јале у Тузли грчког порекла. Латински се со каже: „sal“, а „salina“ је „место где се налази со“. Није ли споменуто име града Salines доказ да је у римско доба, па тако и у Раном Средњем веку (X век) у подручју Тузле постојало збијено насеље градског типа? Када је Турчић 1908 год. испитивао локалитет „Градоврх“ у Солини, зидови су били сачувани у висини око пола метра. У доба Константина Порфирогенита град је морао бити још сасвим добро сачуван. Подаци нас засада воде само у правцу Градоврха, али мислим да тиме још није изговорена последња реч на ову тему.

Можда је овај град, ако о њему већ смемо говорити, пре римског освајања имао неко друго, чисто илирско име. Како је и у новоосвојеним римским провинцијама службени језик постајао латински, град је вероватно добио преведено и романизовано име. Овај је град-насеље био заклоњен густим непроходним шумама, те на тај начин отсечен и од великих саобраћајних веза и у исто време изолован од утицаја римске културе. Стога је, могло би се рећи, несметано развијао своју традиционалну културу, па није искључено да су му зграде могле бити и од дрвета.

Ове непроходне шуме су заклониле тузланску област и од свих великих кретања народа и вековима Сеобе. Готске најезде и навале Обра и Словена нису оставиле неких већих трагова. Тако кроз више векова немамо никаквих података ни спомена ове економски важне и у прехисториско доба културно јаке области. Тек у развијеном Средњем веку тузлански крај ступа поновно на позорницу историје, као самостална управна јединица, жупа Соли.

Име жупе соли

Од најстаријих спомена па све до данас тузлански базен је добивао име према природном богатству — соли. Према досадашњим испитивањима чини нам се да река Јала, која протиче кроз Тузлу, носи најстарије познато име везано за богатство соли.

Најстарији археолошки налази у пределу где има соне руде је област Хале у Немачкој⁸⁸). Тамо су, како је већ речено, нађени предмети из бакарног и брончаног доба. За нас је интересантно да се у тој области налази река Зала (Saale). Неће бити

случајност да ова река у Немачкој има слично име као река Јала у тузланском базену, утолико пре, што и једна и друга област имају са као карактеристику подручја. Ова имена су морала донети племена која су живела у обе области. Да то нису били Келти?

Већ смо споменули да Скариф име реке Јале доводи у везу са

грчком речи. *ἄλας, ἁλας* Није ли и ова грчка реч настала од

неке праречи, индоевропског порекла? Изрази „Haalle“, „Halein“, „Halstat“, „Saale“, „халс“, „Јала“, сви они имају исти корен, исто значење и упућују на исто порекло. Верзија да су Келти за ове речи сазнали тек приликом своје неуспеле најезде на Грчку, и да су је приликом свог повратка из Грчке (у IV или III веку) донели у наше крајеве, мора отпасти, јер још није потврђено да су Келти ишли даље на север и понова дошли у област Хале. Они су за ову реч свакако знали још много пре својих експанзија, и као што је познато и у миграцијама новијег датума, досељеници носе са собом не само своју покретну имовину већ и обичаје, начин живота, и ношњу свог краја, а име места ранијег становања скоро обавезно преселе. Чињеница је да су Келти двапут пролазили кроз нашу земљу²⁹), према чему би се и име реке Јале у Тузли морало везати за Келте.

Када су Римљани покорили наше крајеве, најважније им је било да романизују становништво, те су и неким рекама и градовима давали романска имена. Како је у то доба у Риму постојао крај где се продавала со, а звао се *Salinae Romana* или *Salinae*³⁰), тим именом су називали и затечени илирски град-насеље код Тузле, и то је, нема сумње, остало као службени назив кроз читав римски период. Назив међутим сусрећемо тек у раном средњем веку у грчкој транскрипцији као *τὸ Σαλινές*

када га Константин Порфирогенит спомиње у саставу српске државе Часлава Клонимировића³¹). То је у исто време први и једини спомен града Салинес-а³²). Касније у средњем веку спомиње се само жупа Соли без града.

Превођење овог карактеристичног имена наставља се и за време Словена. Они су на свој језик превели то „место где се налази (продаје) со“ у назив „Соли“. Можда је то најпре било име самога града, а касније добило ознаку за шире подручје?! Чињеница је да су и село и река испод старог илирског града до данас сачували име — Солина. Да ли је то сачуван римски или словенски назив ни то не знамо. Археолошки налази не потврђују ни римску ни словенску насебину из тог доба.

Када су Турци освојили ове крајеве, такође су дословце превели „место где се налази со“ на арапски — Мемлехатејн, односно Мемлеха-зир и Мемлеха-бала, или турски, Тузлаи-зир и Тузлаи-бала. Најстарији докуменат о томе имамо у Туралибеговој вакуфнама из 1580 године, где први пут срећемо и поделу на Горњу и Доњу Тузлу³³).

Како је словенско становништво претежно остало да живи у овим крајевима и после турског освајања, све до пре 40—50 година сачувало се и старо име Соли³⁴), а у матичним књигама католичке цркве сачувао се за Тузлу и стари латински назив Солина.

У даљем хронолошком излагању видећемо да су сва три имена — словенско, турско и латинско — живела упоредо, скоро све до наших дана.

Из 1581 године сачуван нам је један докуменат босанске католичке цркве у коме се спомиње старо словенско име Соли, и то као Горње и Доње Соли. Те године је стонски бискуп Бонифације био у посети у Доњим Солима. Захваљујући се што им је у посету послао бискупа, гвардијан од Доњих Соли фра Стипан Милетић пише папи писмо и моли га да им за прокуратора потврди Александра Кумуловића Далмату — Сплићанина. У томе писму изричито каже да је то молба свих католика „ми сви, пук од цркве, од Горњих и Доњих Соли, и свих села која су околу обију Соли...“³⁵). Писмо је писано ћирилицом.

Године 1600 долазио је у Соли височки бискуп, фра Francisco di Stefano, и у своме опису (на латинском језику) католичке цркве у Босни спомиње „Saline Inferiori“ где се налази фратарски манастир са 8 фратара и црквом посвећеном св. Петру, и у „Saline Superiori“ фратарски манастир с 15 фратара и црквом посвећеном св. Девици. За Saline Inferiores каже да су две миље удаљене од Saline Superiores, што значи да су две Тузле тада биле територијално много ближе него данас³⁶).

Из 1601 године имамо податак у песми једног ученог тузлака, муслимана, Ускуфи Босневи-а. Песма има аутобиографски карактер и у првој строфи каже да је рођен у „Долно Солане“³⁷).

У Фојничкој хроници спомиње се да 1655 године у Сутјесци „bi karito“, а министар манастира био је фра Јуро Сољанин³⁸).

У манастиру Ломници чувао се један стари празнични минеј на коме се налази ћирилски запис из 1758 године да је књига својина протопрезвитера кир Саве Георгијевића Протопоповића, „од наие тузланске, села Драгуње, близу Тузле“³⁹). Из исте године сачуван је још један запис — о зидању цркве св. Николе у селу Мачковцу „наие тузланске“⁴⁰).

У летопису фра Бернардина Нагановића из XVIII века спомиње се манастир св. Петра у „Salinarum Superiorum“ а у „Salinarum Inferiorum in media civitate“ манастир Апостола Петра⁴¹). (Не знамо шта је он тада сматрао центром града, јер данашња црква св. Петра у Тузли сазидана је на месту које је у време писања овог летописа било центар града, али је ова црква стара свега 50—60 година. Стара црква св. Петра налазила се испод Слане Бање и давно је срушена).

Да споменемо и извештај једног француског официра из 1806 године. Он је имао задатак да испита стање путева за најлакши прелазак из Далмације у Босну. Путујући, описивао је све градове и села кроз које је пролазио. Из Травника је дошао у Тузлу те каже: „На четири сата долином Спрече налази се Тузла „inférieur“ (опет превод). Тузла „supérieur“ (превод!) је на једну миљу од друге и много је мањег значаја“⁴²). Исте године (1806), фра Стјепан Марковић на латинском језику шаље папској курији извештај о стању католичке цркве у Босни и спомиње у Солима — прастари парохијални дом још од освојења Босне⁴³).

У матичним књигама умрлих католичке цркве у Тузли („Liber mortuorum“) од 1797 до 1860 године за Тузлу је претежно наведено име Салине. Име Тузла спомиње се први пут 28 априла 1809, па онда још 1829, 31, 32, 55, 59 и 60 године. Име Соли спомиње се само једном 1811 године, а 16 јуна 1858 г. спомињу се Соли Дољне, док су сви други подаци писани латинским језиком.

Аустриска окупација примила је турски назив Тузла као званично име града и задржала турску поделу на Тузлаи-зир и Тузлаи-бала, али у преводу на наш језик — Горња и Доња Тузла. Међутим, у народу се и даље употребљавало и незванично име Соли. Др. Ристо Јеремић спомиње да када је једног старог муслимана питао где је био, овај је одговорио „био сам доље у Солима“⁴⁴).

У најновије време назив Доња Тузла скраћено је на Тузла, а Горња Тузла је задржала своје комплетно старо име.

Из свега горе наведеног видимо да се тузлански базен, од најстаријих спомена до данас, увек звао истим именом, које је носило карактеристику природног богатства. Име се само преводило на језик доминирајућег званичног господара, али је у суштини задржавало своје првобитно значење. Од средњег века, па кроз читаво време турске управе и аустро-угарске окупације, живела су сва три имена: Соли, Салине и Тузла упоредо, што је зависило само од националне односно верске припадности појединца или организације. Али ни ту није било крајње консеквентности. У ћирилском рукопису из средине XVIII века у православном манастиру Ломници налазимо турско име Тузла. У документима католичке цркве, поред уобичајеног латинског Салине, записано је и словенско име Соли (мада ређе). Учени муслиман своје родно место назива Долно Солане, а стари аџо, коме је свакако познат турски назив овог града, ипак га зове Соли.

Данас су у топономастици све ове промене добро сачуване. Именом Тузла назива се (до сада испитано) соном рудом најбогатије подручје, и у исто време најнапреднији град у североисточној Босни. Име Горња Тузла чува спомен на турску поделу, а река и село Солина на српску, односно римску доминацију. Река Јала апсолутно сигурно носи своје име још од преисториских становника тузланског базена.

Границе жупе Соли

Прве вести о границама и подручју Босне у средњем веку налазимо код већ споменутог грчког историчара Константина Порфорогенита у делу „De administrando imperio“ из средине X века. По његовом саопштењу Босна је била мала област са два утврђена града (Котор и Десник), а налазила се у саставу Србије. У истом делу цар спомиње и област Соли, такође у саставу српске државе, тј. „да је по ранијој традицији чинила с њом саставни део“⁴⁵).

Данашња територија Босне била је у римско доба подељена на две провинције — Далмацију и Панонију⁴⁶). Северна граница провинције Далмације, коју су Римљани поставили, била је са малим померањима још дуго у средњем веку северна граница Босне. Најпре је крајње северно утврђење био Врандук, а затим старо римско утврђење Добој⁴⁷).

Некадашње подручје римске провинције Паноније дуго времена није улазило у састав босанске државе. Тек за време Кулина бана граница избија на реку Саву (од утока Босне на исток). Област Соли припадала је, као што смо рекли, Србији, а северозападни крајеви провинције Паноније, тј. области у долинама река Врбаса и Сане, дуго су се колебале у поседу између Хрвата и Босанаца⁴⁸).

Ни једна босанска жупа није тако често мењала господаре као жупа Соли. Она је све до коначног турског освајања бивала у саставу српске, босанске и угарске државе. Због тога је данас врло тешко одредити њене границе у средњем веку. Ипак ћемо покушати да на основу геолошких испитивања, топономастике и писаних извора бар приближно одредимо границе ове жупе.

Ако пођемо од основног геолошког састава у овој области, по чему је она и добила име Соли, онда добивамо следеће податке:

Најбогатије (до сада испитане) територије соном рудом су Тузла и Букиње (село три км од Тузле, на путу према Добоју, богато и угљем лигнитом). Испитивања су показала да овде има огромних резерви за експлоатацију, па се бушење није вршило на читавом подручју базена. Међутим, трагови слане воде постоје и на другим местима у долини Спрече.

У селу Соко код Грачанице, на местима „Читовија“ и „Бадњевац“, налазе се извори које народ зове „слана вода“. Те воде данас више нису слане, али се у хемиској анализи налазе трагови соли.

У селу Горња Бријесница, засеок Варешевина, код Турије, општина Тузла, на локалитету „Савића поток“ налази се сумпороводонични извор (H₂S). То је плин који обично прати слане изворе. Ни тај извор данас више није слан, али га народ зове сланим. Он никада не замрзава, а стока радо пије ову воду.

Осим ових трагова слане воде констатовани су слани извори и на нешто већој удаљености од Тузле, преко планине Мајевице.

У општини Шибобница, срез Брчко, у селима Навијоци и Луковици, постоје слани извори са концентрацијом 10%. У истој општини, у селу Пипери, такође има сланих извора, али са слабом концентрацијом соли.

У селу Тобуту, општина Лопаре (Мајевица) налази се локалитет „Слатина“ са извором слане воде. Концентрација је тако густа да се види на трави и шљунку око извора.

Недавно су слани извори откривени и у селу Шековићи, срез Тузла (Бирач).

Међутим, сви ови извори преко планине Мајевице имају потпуно посебну структуру соли, која нема везе с тузланском. Зато, као крајњу границу тузланске структуре соли можемо сматрати на југу у општинама Грачаница и Турија, а на северу планину Мајевицу као природну границу⁶⁹).

Топономастика нам такође даје неке податке. За место Живинице имамо податак да је припадало жупи Соли и да је било на граници према области Јабланића. Само место носи име породице Радивоја Живиничића, властеле синова Радосава Павловића⁶⁹).

У општини Живинице, срез Тузла, налази се село Сврачић⁶¹). На једној листини бана Матије Нинослава из 1249 године сачувано је име властелинске породице Хранислава Сврачића, који је био банов сведок приликом склапања уговора о пријатељству и трговини с Дубровчанима. У истој повељи спомиње се и сведок „воевода Пурча“. Село Пурачић налази се недалеко од Тузле и Живиница и вероватно је добило име од властитог имена Пурче⁶²).

На путу између Живиница и Ђурђевица налазе се стећци, махом без орнамената, осим једног који има рељефну претставу коња и натпис у коме се спомиње име Стојана Утоловића (Бутоловића⁶³). На путу од Ђурђевица према Литви налази се село Туловићи⁶⁴), чије име вероватно чува успомену на стару породицу Утоловића. Није тешко име овог села довести у везу с властоском породицом Стојана Утоловића, сахрањеног под стећком у Ђурђевику.

У самом Ђурђевику се налази некропола „Неврэнча“ са стећцима импозантних димензија и лепих орнамената.

На сс 18 км. југозападно од Тузле лежи село Бановићи са добро очуваним стећком и натписом да ту лежи Божићко Бановић⁶⁵).

У Читлуку, село Кикачи, општина Тојшићи, срез Тузла, налази се стећак с именом Браика Верковића. Код Петровог села (Озрен) срез Тузла, налази се село Верковица⁶⁶).

У селу Липовница, општина Тојшићи, лежи стећак с натписом у коме се спомиње Хотин Богосалић⁶⁷).

Сви ови покојници леже „на својој земљи племенитој“, те судећи према тексту и величини њихових надгробних спомени-

ка, можемо их сматрати властеоским породицама у жупи Соли. Томе у прилог иде и на читавом подручју иста геолошка структура — угаљ и со.

Према томе, жупа Соли обухватала је предео у средњем току реке Спрече, а граница јој је била планина Мајевица, земље Златоносовића, Јабланића и првобитна жупа Усора. За сада позната настањена места су била: Сврачићи, Живинице, Ђурђевић, Туловићи (Литва), Бановићи, Липовница, Берковица, Турија, Кикачи (Тојшићи), Пурачић и Салинес, односно Солина. (Сл. 1) Где је био центар жупе и да ли је неко од ових места имало водеће место у жупи, тешко је рећи. Никаквих, ни писаних ни археолошких докумената о томе немамо. Када је бан Стеван Котроманић 1322 године поклатио Вукославу Хрватинићу жупе Бањицу и Врбању, међу осталим сведоцима спомиње се и „от жупе Соли жупан Будош и с братијом“⁶⁸). Још једном бан Стеван спомиње жупана Будоша од жупе Соли као свог сведока, али не спомиње место у коме жупан живи⁶⁹). До сада није пронађен надгробни споменик жупана Будоша, нити било ког другог жупана од Соли, па не можемо ни приближно рећи где је била племента баштина или седиште жупана. У Тузли, а ни у њеној непосредној околини није сачувана ни једна средњовековна некропола, те је тешко тврдити да је седиште жупана била баш Тузла, иако би то било логично бар према ситуацијама у другим жупама (на пример град Борач и жупа Борач итд.⁶⁹).

Интересантно је да је жупа Соли једна од ретких жупа у Босни и Херцеговини где није сачуван ни један средњовековни град. Какав је разлог томе? Или је тако темељно разрушен да није остао баш никакав траг, или није никада ни сазидан?

Према саопштењу Ђоровића жупа Усора је обухватала најпре северни део Босне до Саве, после предео Соли и Усоре (од Добоја до Дрине), а касније саму Усору⁷¹). Према томе, жупа Соли је била једна од мањих жупа у саставу велике или веће жупе Усоре. Можда је један од утврђених градова жупе Усоре био столски град жупе Соли? То је доста невероватно. Како познајемо антагонизме и борбе за власт чак и међу ситном босанском властелом, тешко можемо поверовати да би један жупан предао другоме жупану власт у једном добро утврђеном граду, а да о томе не постоји бар уговор под којим условима овај преузима град. Такав докуменат још није пронађен. Према томе, засада морамо примити то да град није ни постојао, а разлог томе можемо наћи у историски доказаној чињеници да је жупа Соли, од свих босанских жупа, најчешће мењала владаре.

Политичка историја средњовековне жупе Соли

Из Хронике попа Дукљанина сазнајемо да је око 1083 године први босански кнез био неки Стеван, намесник зетског краља Бодина⁶²). О овом Стевану немамо никаквих података; ни ко је био пореклом, ни како је нестао с позорнице босанске историје⁶³).

О судбини жупе Соли, од првог помена па за пуна два века, имамо још мање података. Клаић сматра, а на основу сведочења византиског писца Јована Кинама, да је Угарска већ почетком XI века имала у својој власти области Усору и Соли. Она их и даље кроз читаву историју Босне сматра својим областима, те их или поклања себи наклоњеним великашима (угарским, српским и босанским), или их код најмањег неслагања одузима⁶⁴).

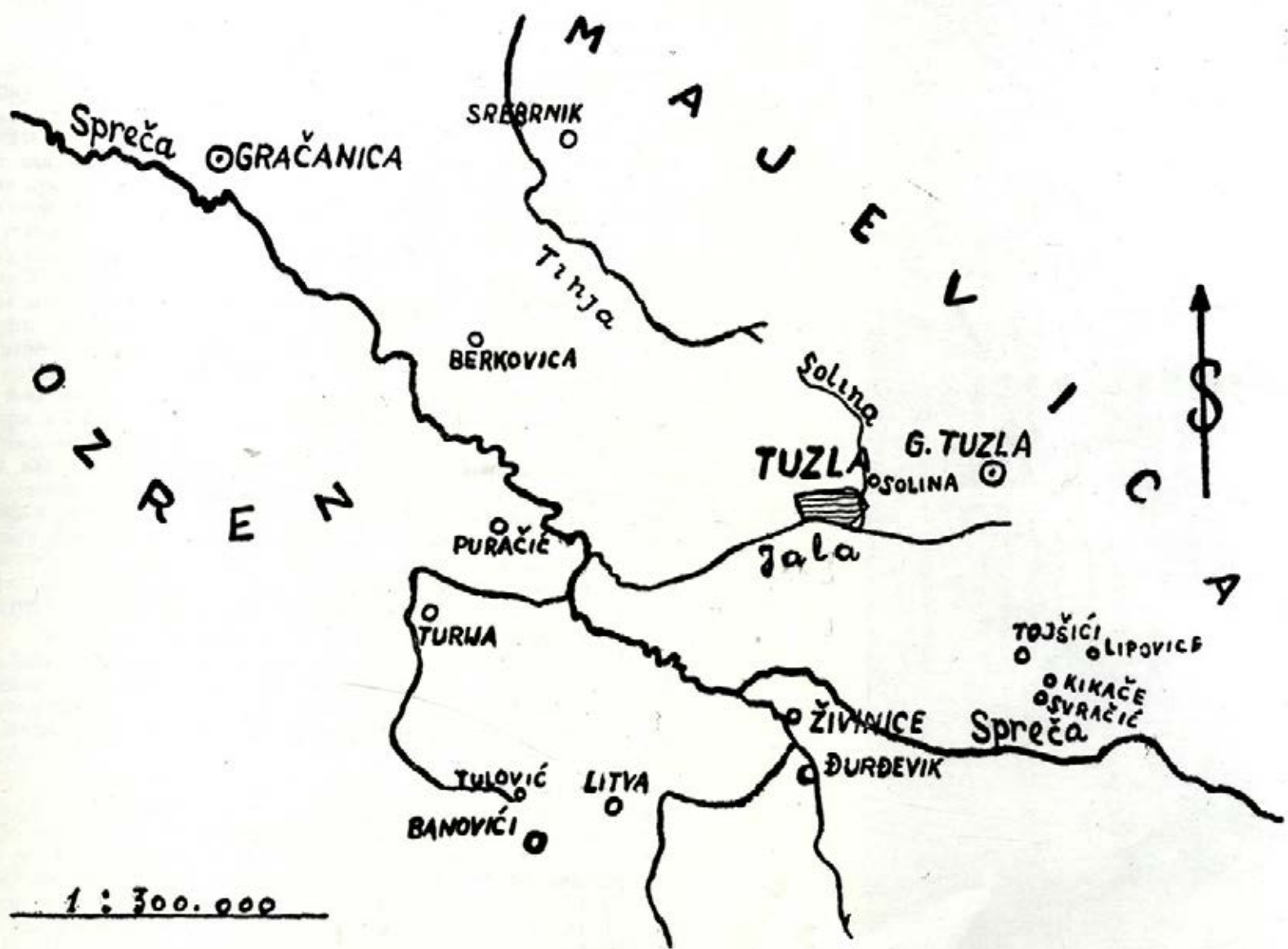
Први познати бан Усоре и Соли, бан Борић, 1154 године добио је ове области од угарског краља⁶⁵). Постојбина бана Борића била је Славонија, што дознајемо из једне касније повеље краља Андрије II из 1209 године, којом он потврђује реду темплара поседе у Славонији које су добили од бана Борића⁶⁶), а по одобрењу краља Стефана.

Бан Борић је био несумњиво врло угледна личност на угарском двору, јер се 1163 године спомиње да суделује у краљевском већу⁶⁷). Од данашње босанске територије он је држао, осим Усоре и Соли, и пределе од планине Борове главе, борачку жупу, долину реке Раме, и тада је први пут босанска граница према Србији била река Дрина⁶⁸). Бан Борић је из босанске историје брзо нестао (1163 године), али се његови потомци још у XIII веку спомињу у Босни и Славонији⁶⁹). Од потоњих босанских владара, Талоци сматра да су с баном Борићем у сродству: Матија Нинослав, Пријезда и Котроманићи⁷⁰). Ђоровић прихвата сродство с Нинославом и Пријездом, мада ови нису имали све поседе које је имао бан Борић⁷¹).

После бана Борића судбина жупа Усоре и Соли је потпуно неизвесна. Сигурно су опет припале угарском владару. Поновни помен, али у саставу босанске државе, имамо за време бана Кулина, од 1180—1204. Међутим, коликогод је читава Босна имала буран и плодан живот за време овога бана, ове две жупе се ни по чему изнимно не спомињу, чак се не зна ни када ни како су ушле у састав босанске бановине. Вероватно су као власништво Угарске придодате на управу њеном вазалу бану Кулину⁷²).

Да су ове жупе биле угарске покрајине доказују и догађаји после смрти бана Кулина. Њега наслеђује неки Стеван, кога Клаић и Станојевић сматрају Кулиновим сином⁷³) а Ђоровић негира ово сродство⁷⁴). Стеван и његов син Сибислав, усорски кнез, били су одани католици. Они нису имали никакву подршку код босанске властеле. Ослонац њихове владе је Угарска и Рим⁷⁵). Папа у то доба почиње спремати крсташки рат против босанских херетика. За ту сврху краљ Андрија II 1225 године уступа жупе Усору и Соли калочком надбискупу Уголину. Ово даровање исте године потврђује и папа Хонорије и тражи од надбискупа „да свој посао врши енергично, проповедајући чак крсташки рат против херетика“⁷⁶) и „да испуни своје обећање и поведе једном крсташку војну, како то бјеше већ Аконцију обрекао“⁷⁷). Није случајно да се ове конкретне мере предузимају против херетика баш за владе Сибислава који је признавао регуларну цркву.

1 : 300.000

Већ смо споменули да су још у првој половини XI века области Усора и Соли припадале угарском краљевству, те су скоро кроз читаву босанску историју биле или директно или индиректно под његовом доминацијом. Није ли онда логично да су и ове области биле у мањој мери јеретички настројене? Да мало размотримо то.

Први бан ових области био је католик Борић. Други босански бан, велики и талентовани владар, бан Кулин (али опет угарски вазал) био је приморан да бар номинално призна регуларну цркву, тј. католичанство. После смрти бана Кулина Угарска издваја Усору и Соли и поверава их на управу католицима Стевану и Сибиславу. Већ смо споменули уступање ових области калочком надбискупу 1225 године, а 1237, после крсташког рата против босанских херетика у коме је Матија Нинослав био потучен, хрватски војвода Коломан, односно краљ Бела, одређује узимање десетине из Усоре, Соли и Доњих Краја (које је држао Пријезда) као додаток босанском бискупу и његовом каптолу⁷⁹). Зашто краљ Бела није одредио узимање десетине из читаве покорене Босне? Свакако зато што тамо не би имао ко да је плаћа, па би каптол и бискуп слабо прошли. Према томе, може се извести закључак да калочки бискуп није добио Усору и Соли да из њих истера херетике, како каже Ђоровић⁷⁹), јер папа жели да њих нестане у читавој босанској бановини, већ зато што у Усори и Соли има припадника његове цркве који могу бити на помоћи код раскринкавања херетика и припрема за крсташки рат, као што је и било (Сибислав је свесрдно помагао⁸⁰), и зато што се ове две жупе налазе на територији Босне па је лакше крсташки рат припремати и отпочети у самој земљи него с друге стране Саве, из Угарске. Међутим, нема сумње да су херетици постојали и у овим жупама, али су католици свакако били бројнији. Па ипак се чак ни способни бискуп Пожа није могао дуже задржати у овим крајевима, већ прелази у Ђаково⁸¹).

Из читаве историје жупа Усоре и Соли видећемо да су оне увек служиле искључиво као стратегиска тачка, нарочито Угарској, те је њихов значај у средњем веку само у томе. Ни са каквим природним и рудним богатствима ових области, нарочито жупе Соли, није се никада ни један средњевековни владар користио.

Од 1232—1250 године босанском бановином управља бан Матија Нинослав. У саставу његове бановине налази се и жупа Соли, док жупом Усором управља Сибислав. Ово је први пут да ове две жупе, једна крај друге, имају различите владаре и претстављају две засебне области. Међутим, још увек жупа Соли не улази у титулу владара. Нинослав себе назива великим баном „аз велики бан босански Матеи Нинослав“⁸²) или каже „аз раб божи Матеја а од малом Нинослав бан босански велики“⁸³), али не набраја које области поседује, као што то углавном чине каснији босански владари. Нинослав је био велики владар, и мада је силом прилика признавао редовну цркву и био у вазалној

овисности од Угарске, он је ипак водио народну, босанску, политику⁸⁴).

Око 1250 године нестаје сваки траг бану Матији Нинославу. Не зна се да ли је умро или је био смењен, а судбина области Усоре и Соли опет се сједињују под угарском влашћу. Краљ Бела 1254 године уједињује један део Славоније, Мачву, Усору, и Соли у тзв. Босанско-мачванску бановину, и поверава је на управу своје зету Растиславу Михајловићу⁸⁵). Од тада, па све до Стевана Котроманића (до 1325 године) Усора и Соли су одвојене од осталих босанских покрајина и припадају Угарској.

После смрти Растислава Михајловића ове области наслеђује жена му Ана, која се 1264 године спомиње као босанско-мачванска војводица. 1271 године спомиње се као наследник њен син Бела⁸⁶), а 1272 војводство се распада на бановине којима управљају банови. Бан Усоре и Соли је угарски племић Хенрих Гисинг. Но, већ 1273 године као бан Усоре и Соли спомиње се најпре неки Јан, а затим Јернеј. Крајем исте године ствара се спет босанско-мачванска бановина, на челу с баном Егидијем. Од 1274—1279 године не зна се шта је било с овим областима. У Угарској је владао слаби краљ Ладислав IV, те су тамо били велики нереди. На интервенцију папе нереди и ратови се смирују, те се 1279 године спомиње да Ладислав IV врховну управу у овој бановини поверава северинском бану Угрину, а 1280 године поново успоставља босанско-мачванско војводство, којим управља његова мајка Јелисавета⁸⁷). Њен главни задатак, постављен од папе, био је да у овим областима учврсти католичку веру и протера јерес. Године 1284 ове области добија на управу Ладислављев зет по сестри, српски краљ Драгутин. И његова главна акција била је учвршћивање позиција регуларне цркве и прогон херетика, те га је папа због тога веома ценито⁸⁸).

Успомена на владу краља Драгутина још увек је жива код народа у североисточној Босни. Сачувало се предање да је он сазидао манастире Ломницу, Папраћу, Тамну и Озрен. Међутим, то су све манастири из XVI века и то никако није могућно⁸⁹). Краљ Драгутин је сазидао само Ариље и сматра се критором Раче⁹⁰).

Судбина Усоре и Соли и за владе краља Драгутина тесно је повезана са збивањима у Угарској.

После смрти краља Ладислава IV, 1290 године, почеше борбе око престола. Пошто убијени краљ није оставио наследника, као претенденти појавише се два даља рођака. Један претендент био је Андрије III, последњи потомак породице Арпадовић, а други, сестрић краља Ладислава а син напуљског краља Карла Мартела, Карло Роберт. Андрију III је претежирала Млетачка Република и нека угарска властела, а Карла Роберта папа и моћна хрватска породица Шубићи. Остали угарски великаши били су колебљиви у својој наклоности. Час су били уз Андрију III, час уз Карла Роберта. Међу колебљивима била је јака славонска породица Бабонићи и краљ Драгутин⁹¹).

Међутим, бан Павле Шубић са браћом и синовима, непоколебиво стоји уз напуљског претендента припремајући се да га из Напуља доведе у Сплит и да му са својим присталицама осигура власт у Угарској. За ову приврженост Павле Шубић је вероватно већ 1298 године добио неке поседе у Босни, јер у једној повељи из 1299 године назива се „Paulus banus Croatiae, Dalmatiae, et dominus Bosne“⁽⁹²⁾). Када је Карло Роберт 1301 године дошао у Угарску, Шубићи остају фаворизирана породица. Те године Павле Шубић предаје на управу „свој ближе непознати део Босне“ своме брату Младену Шубићу⁽⁹³⁾).

Шта је за то време било са областима Усором и Соли не знамо поуздано. Али знамо да је Карло Роберт, још пре доласка на престо, одузимањемседа кажњавао колебљиве великаше. Из тих разлога је неке области одузео и од породице Бабонић⁽⁹⁴⁾). Како Павла Шубића већ 1299 године налазимо као „господара Босне“ није искључено да је Карло Роберт на исти начин казнио и колебљивог Драгутина одузимајући му босански део босанско-мачванског војводства и уступајући га себи оданом Павлу Шубићу. Да је то био баш Драгутинов босански посед, сведочи нам једно писмо папе Бонифација VIII од 19 априла 1298 године, у коме му папа по последњи пут даје право борбе против јеретика и патарена. После те године, немамо података о овим Драгутиновим акцијама у босанским крајевима. (Соловјев, Годишњак историског друштва БиХ, год. V, Сарајево 1953, стр. 80). Историја зна да се тих година Драгутин повукао у своје српске области, а када је умро 1316 године, Угарска води рат са његовим братом Милутином који је присвојио Драгутинове земље, међу осталим и Мачву. Како је Мачва од увек сматрана аустро-угарским поседом, Угарска тражи повраћај ове бановине. Да су Усора и Соли биле Драгутинов посед до његове смрти, свакако би Милутин и њих присвојио. Међутим, то није случај. То су биле једине босанске области које су биле у саставу угарске државе и сматрале се угарским власништвом, те их је Карло Роберт имао право поклањати. Како би он иначе могао поклањати туђе земље! У овом чину су се срели интереси оба владара: краља Роберта да казни несигурног Драгутина а награди Павла, а бана Павла да има поседе у Босни и да граница његовихседа на истоку буде река Дрина. Ови северни поседи бана Павла били су касније добра стратемиска тачка за напад на праву Босну, где је бан био зет краља Драгутина, Стеван Котроман.

Већ 1302 године Шубићи нападају и заузимају читаву Босну. Баном Босне постаје Младен Шубић дотадашњи „comes civitatum Dalmatiae“⁽⁹⁵⁾). Исте године Младен граду Сплиту издаје повељу у којој се назива „Nos Mladinus, Banus Bosnensis“⁽⁹⁶⁾). Шубићи су владали Босном до 1322 године. Они су били први владари који су ковали босански новац, и то још од 1301 године⁽⁹⁷⁾).

Падом последњег Шубића, Младена II, Босна опет постаје засебна политичка јединица под управом свог, босанског, бана.

Из једне повеље из 1322 године, издате у Милама код Јајца, са знајемо да је Стеван Котроманић „бан Степан по милости божјој господин всем земљама босанским, и Соли и Усоре и Долњим краем, и Хлмске земље господин . . .“. У тој повељи он поклања кнезу Влкославу, сину кнеза Хрватина, жупе Бањицу и Врбању „ере остави хрватскога господина и Балшиће“, а сведоци су, осим осталих, и од Усоре — војвода Војко и Бранош Чепрњић, а од Соли — жупан Будош и челник Хлап, сви са браћом⁹⁸). То је први пут да се жупа Соли спомиње у титули босанског владара и да има свог засебног жупана, чији углед није незнатан, јер се налази међу бановим сведоцима приликом једног овако важног чина. Једном другом повељом, после 1323 године, Стеван дарује у баштину Гргуру Стипанићу пет села око Модриче (у Усори), а сведоци су од Усоре војвода Војко и кнез Витан Тихортић, а од Соли жупан Будош с браћом⁹⁹).

Нема сумње да су у доба Стевана Котроманића жупе Усора и Соли имале извештан, до тада непризнати, значај. Дубровчани, познати као одлични политичари и дипломате, у једном свом документу упућеном у Босну 1324 године, истичу ове области у Стевану називају „*excellens vir dominus Stepanus dux Usore, Bossine et de la Sale, et aliorum plurimorum locorum . . .*“¹⁰⁰). Да су ове области имале посебан значај сведочи нам и податак из једне повеље из 1351 године коју издаје Стеван Котроманић приликом поклањања некихседа Влку Вукославићу, и као сведоке спомиње „добре Бошњаке и Усоране“. То је први пут да се Усорани посебно спомињу од Бошњака, чиме се свакако жели истаћи нека разлика (вероватно у вери, јер не знамо да је после досељавања Словена било неких већих миграција у овим крајевима) а то иде у прилог наше хипотезе да су области Усора и Соли биле, под утицајем Угарске, претежно католички настројене. У овој истој повељи као сведоци се спомињу: Прибислав Хлапотић као пристав и сведок, а само као сведоци Стипое Челничкић и Поручен Прибиславић, оба с браћом. Међу овом тројицом усорских сведока препознајемо два сина и једног унука челника Хлапа из Соли¹⁰¹). Овог солског великаша већ 1323 године налазимо на бановом двору, и видећемо да ће његова породица успети да уједини ове две жупе у једну — Усору — и да као породичним добром завлада целом жупом. Ова моћна породица јавља се у Стевановим повељама све до средине XIV века. То је једна од најутицанијих и најјачих породица за време Стевана Котроманића. У повељи из 1332 године поводом склапања једног уговора с Дубровником, као банови сведоци спомињу се: Радосав Хлапеновић, Степко Радосалић и челник Хлап из Завршја¹⁰²). У повељи из 1333 године, приликом предаје Стона, Рата, Превлака и неких отока Дубровчанима, спомиње се као позвани сведок Радосав Хлаповић, а као пристав Штитко Хлаповић¹⁰³). У једном дубровачком документу из 1345 године, где се говори о предаји неких градова бану Стевану, за бана се каже: „*nos Stephanus dei gratia banus Bosne necnon terrarum Usore, Salis, Dolmine*

Crayne . . . итд., а сведоци су, осим осталих, *comites Pribislaus Chlappouik i Stefanus Chelnik*¹⁰⁴).

Стеван Котроманић је био велики владар, добар дипломата, предузетан и способан човек, и не само да је проширио границе своје земље, већ је и учврстио достојанство и значај босанске бановине међу суседним земљама. За време његове владе је и жупа Усора имала чврст ослонац и јединствену управу. После његове смрти, 1353 године, бановина почиње да се цепка. Стевана наслеђује малолетни синовац Твртко I уместо кога влада његова мајка Јелена. 1354 године Јелена сазива сабор у Милама код Јајца — „и кда би станк на Милех все земље Босне и Долних краи и Загорја и Хлмске земле . . .“ те видимо да се жупе Усора и Соли не спомињу¹⁰⁵). Ове области су опет биле одвојене од босанске бановине. Угарска је и овом приликом, као и приликом сваке промене државне управе у Босни, задржала ове крајеве за себе¹⁰⁶).

У Босни су владали нереди који су још више смањили границе босанске бановине, јер се Твртко 1355 године у једној повељи назива „Твртко милостју бжиом Бан босански“¹⁰⁷). Али већ 1356 године, како сазнајемо из једне повеље којом Твртко потврђује цркви св. Петра имање Дубницу у Усори, Твртко је „*dei gratia Banus totius Bosne, nesnon totius Vzore ac Solle*“¹⁰⁸). Једним уговором из 1357 године краљ Људевит потврђује Твртку посед над читавом Босном и Усором, с тим да Твртко њему уступи читаву Хумску земљу као мираз уз краљеву жену Јелисавету¹⁰⁹). Свакако је ова Усора територијално претстављала Усору из доба Стевана Котроманића, те је у свом саставу имала и жупу Соли. Но, никада ове области нису дуго остале у босанском поседу. Мађари, у својим освајачким претензијама увек окренути према Босни, искоришћавали су сваки повод да би дошли до новихседа. Када нису имали друге поводе, повели би крсташки рат против босанских херетика. Тако већ 1363 године Људевит угарски поведе крсташку војну против Босне, упадне у Усору и опколи утврђени град Сребрник. Али овај његов поход није имао успеха, те се с великим губицима враћа у Угарску¹¹⁰).

Међутим, унутрашњи нереди у Босни и даље трају и побуњени великаши 1366 године истерају из земље бана Твртка и његову мајку Јелену. Твртку није остало друго него да се измири с Угарском и да се њеном помоћу врати у државу (коју не добија целу). У једном писму упућеном Млечанима он се назива „бан босански по милости божијој и господара нашега Људовика“¹¹¹). Тих година је Твртко имао врло мало присталица међу босанском властелом, јер када 1367 године одлази у Дубровник да потврди старе дубровачке повластице, његову свиту сачињавају само два кнеза и један тепчија¹¹²).

Но, лично способан, а као владар вешт и добар политичар, он на крају успева да придобије све непокорне великаше и да прошири границе босанскихседа. Већ исте, 1367 године, кад кнезу Павлу Вукославићу потврђује стару баштину, он има дванаест сведока од којих су из Усоре: казнац Стипое, војвода Тврт-

ко, кнез Тејхчин, жупан Поручен, кнез Јуре Доброславић, и Твртко Чекановић, сви с браћом¹¹³). (Са казнацом Стипоом и жупаном Порученим смо се већ срели у моћној породици челника Хлапа, и видимо да су остали верни жупи Усори). Ова садања подела жупе Усоре на више кнезова, војвода и жупана, најбоље показује какве је борбе за престиж доживела ова жупа после смрти Стевана Котроманића.

Добри односи које је Твртко имао с Угарском свакако су били од користи, јер се 1377 године крунише за краља Србије, Босне, Приморја и Западних страна¹¹⁴), а из једне повеље коју је 1380 године издао Хрвоју Вукчићу видимо да је Твртко „крал Србљем, Босни, Приморју, Хлмски земљи, Долним краем, Западним странама, Усори, Соли и Подрињу“¹¹⁵).

Од смрти краља Твртка, 1391 године, за време кратке владе краља Дабише остале су скоро све Тврткове земље у саставу босанске државе. Из петогодишње владе краља Дабише сачувано је неколико повеља. Из 1392 године сачувана је повеља којом потврђује Дубровчанима старе повластице о трговини и у тој повељи издатој у Лушцима, сведоци су му усорски војвода Влатко Твртковић, и вероватно његов син Влчих Влатковић. 1393 године 29 септембра Дабиша издаје разрешницу протовестијару Жорети, и ту у пуној интитулацији видимо да је: „крал Србљем, Босни, Приморју, Хлмски земљи, Долним краем, Западним странама, Усоре, Соли и Подрињу“ а међу сведоцима има и из Усоре Добросава Јурја (истог кога је имао и Твртко 1367 године код потврде поседа Павлу Вукославићу, што смо већ споменули)¹¹⁶).

1394 године спомиње се да је дошло до сукоба с Мађарима који том приликом срушише и спалише тврди град Добор у Усори, те је Дабиша у интересу мира морао да учини извесне озбиљније концесије¹¹⁷). После Дабишине смрти 1395 год. до 1398 владала је његова жена, када на површину избија босански великаш Стјепан Остоја.

Остоја се одмах показао као предузетан и енергичан владар. 1398 године издаје Дубровчанима повељу којом обећава да ће платити Тврткове дугове, а у интитулацији каже „аз Стипан Остоја по милости гда бга благоверни крал Срблем, Босне, Приморју, Хлмски земље, Западним странама, Долни крајем, Усори, Соли, Подрињу и к тому . . .“¹¹⁸). Остоја се дуго задржавао у жупи Усори јер је схватио њен стратемски значај, а столски град му је био даље од угарске границе. У Лишници (код Маглаја) 1399 године издаје Дубровчанима повељу „на Усори ва славној нашој воисци у Лишници“, којом им предаје земљу од Курила до Стона. Међу сведоцима су усорски великаши — војвода Влатко Твртковић и кнез Вукашин Златоносовић¹¹⁹). Па ипак је значај жупа Усоре и Соли опао у доба Стевана Остоје, јер се у његовим званичним титулама у повељама и дописивању с Дубровчанима ретко спомињу. У титули је најважније да каже да је краљ Србије и Босне, а сви други поседи су кратко означени са „и к тому“¹²⁰).

Почетком XV века Угарска је била окупирана променама на престолу, а Остоја осећајући се сигурним и снажним, зарати с Дубровником 1403/4 године. Као одговор, Дубровник под претњом тешке казне забрани својим грађанима трговину с Босном. Ова забрана се најпре односила само на со, а касније и на сву другу робу¹²¹). Оваква Остојина политика наилази на неодобравање код босанске властеле, која му је иначе била наклоњена јер га је и довела на престо. Највећи противник постаде му, некада одани пријатељ, Хрвоје Вукчић. Остоја је био приморан да тражи уточиште код Сигисмунда, а за босанског краља долази 1405 године Твртко II Твртковић. Да би показао да се његова политика према Дубровнику разликује од Остојине, исте године издаје повеље којом потврђује дубровачко право поседа од Курила до Стона. Из његове интитулације видимо да је наследио Србију, Босну, Приморје, Хумску земљу, Доње краје, Усору, Соли, Подриње и Западне стране¹²²). Али Твртко није дуго био миран, јер исте године Сигисмунд из три правца креће на Босну. Једно крило његове војске, под вођством мачванског бана продре у Усору, заузме је једним делом и задржи се у граду Сребрнику. Како је претендент на угарски престо био и напуљски краљ Ладислав, Твртко II затражи подршку од њега, те му овај потврди право на Усору и босанска војска опколи Сребрник и угарску војску у граду. 1408 године Сигисмунд поново креће на Босну да казни Бошњаке и ослободи своје војводе опседнуте у Сребрнику. Босанска војска је била слабија, те Сигисмунд заузима не само Сребрник, већ још неке градове и поново разруши тек обновљени Добор¹²³).

Сигисмундовом помоћу на босански престо поново долази Остоја 1409 године. Но његова власт сада није ни издалека била тако чврста и значајна као за време прве владе. Сада највеће Сигисмундово поверење ужива војвода Хрвоје Вукчић. Његова се власт шири на источну Босну и држи утврђене градове: Сребрник, Кушлат и Сребрницу, а подиже нове градове — Сусјед и Бродар¹²⁴). Како Босна никако није могла да се смири од унутрашњих нереда, Сигисмунд одлучи да 1410 године поново уђе у Босну. У томе су му помогли Хрвоје Вукчић и деспот Стеван Лазаревић. Изгледа да су овом приликом угарске снаге заузеле Врандук и друге тврде градове, јер је Сигисмунд имао намеру да се те године крунише за босанског краља. Тиме би се испунио ђаковачки уговор, који је имао с краљем Дабишом. Не зна се да ли се Сигисмунд крунисао, али 1411 године поново долази у Босну. Том приликом успева да умири све великаше и да их натера да му се покоре, а Стевана Остоју да се призна његовим вазалом. Сигисмунд за своју сигурност задржава Усору и Соли и поверава их на управу — Усору Ивану Гари, а Соли — Ивану Моровићу, мачванском бану. Богату и важну Сребрницу уступа деспоту Стевану Лазаревићу. Остале босанске области имали су босански великаши и, сада угарски вазал, Стеван Остоја¹²⁵). Но, ни овај догађај није умирио босанску властелу. Грађански рат је и

даље трајао. Земља, изнутра расцепкана и несређена, имала је и споља два јака и озбиљна непријатеља — Турке и Угаре.

Већ 1414 године Хрвоје Вукчић доводи Турке као своје савезнике против босанске властеле. Грамзљив, сујетан и осветољубив, овај великаш не преза да турску војску умеша у размирице са својим саплеменицима. Пометња и несигурност, које су настале због присуства турске војске, натерале су Угарску да 1415 године концентрише војску у Усори код Добоја. Уз Сигисмунда су били мачвански бан Иван Моровић (држао је Соли), и властелин Владислав Дубравчић, господар усорског града Ковача, а скоро сва босанска властела придружи се турској војсци, тако да је отпочео угарско-турски рат¹²⁶).

Турско-босанска војска је била јача, продире у Усору и заузима Добој и Ковач. Изгледа да је том приликом била заузета читава Усора, а и Соли, јер је Иван Моровић био заробљен. Тада је први пут турска војска, бар за извесно време, освојила ове области¹²⁷).

Турци су у Босну најпре долазили као савезници неког од босанских великаша, а 1426 године нападе Босну око 4.000 турских војника. Ни један од босанских великаша се није усудио супротставити овој навали, те турска војска прође кроз Босну и оде у Хрватску. У овом походу нарочито су страдале Усора и Соли, јер је војска пустошила крајеве у долини реке Спрече. Турци су исте јесени повукли своју војску из ових крајева, само су у својим рукама задржали неке важније кланце¹²⁸), међу којима и град Сребрник¹²⁹).

У то време су Усора и Соли сматране угарским земљама, јер „су у оскудици наслеђства нашем Величанству припали“¹³⁰), али су област у горњем току Спрече са Зворником држали Златоносовићи, а град Соко код Грачанице, Радивој¹³¹). У Босни је владао слаби владар краљ Твртко II Твртковић. Турци су од 1435 године имали у Босни град Ходидјед у жупи Врхбосни, а 1439 поседовали су и Сребреницу. Тако су већ средином XV века на истоку и у срцу Босне имали своје базе, које су биле окружене несложном босанском властелом.

После смрти Твртка II 1443 године, долази за босанског владара Остојин син Томаш. Мада најпре непризнат од властеле, (јер је незаконито дете), он ипак полако али сигурно ствара свој пут и постиже успех у смиривању земље и покоривању властеле. Он са свим суседима: Дубровником, Млетачком, Угарском и папом одржава добре односе. Повешом, коју издаје 1444 године, потврђује Дубровнику „всакое увете и законе и слободштине“, а за себе спомиње да је краљ Србије, Босне, Приморја, Хумске земље, Далмације, Хрватом, Доњим краем, Западним странама, и к тому¹³²). Исте године он успева да од Турака освоји град Сребрник и Усору¹³³), те када 1451 године са Дубровчанима склапа савез против херцега Стјепана, својој интитулацији додаје и „краљ . . . Усоре, Соли и Подрињу“¹³⁴). Уз њега су потписана многа властела као сведоци, што показује извесну стабилизацију прилика у земљи¹³⁵). Краљ Томаш се задржавао у граду Добору,

јер тамо 1449 године склапа уговор с мачванским баном Јаношем од Корога за борбу против Турака¹³⁶), а 1457 године у истом граду прима папиног посланика који је дошао да проповеда крсташки рат против Турака¹³⁷).

Латентна опасност од Турака стално је постојала за Босну. У то, 1461 године, умре и краљ Томаш, а његов млади син Степан буде у Јајцу проглашен за краља. Он је, као и отац му Томаш, формално био „краљ Србије, Босне, Приморја, Хумске земље, Далмације, Хрватске, Доњим крајем, Западним странама, Усоре, Соли, Подриња, и к тому“¹³⁸). Уз њега су потписана многа властела, али то су само последњи покушаји да се спасе нешто што више не припада никоме. Турци су одавно већ живели у Босни, подизали нове градове и бунили сељаке обећавајући да ће бити ослобођени од поседника¹³⁹). Великаши, још увек не схватајући да им је крај, ратујући међу собом слабили су своје снаге и припремали терен за пропаст Босне.

1463 године Турци су кренули у последњу офанзиву за освајање Босне. Тада је први удар Турака био на североистоку Босне, на Усору и Соли. За идућих шест недеља читава је Босна била освојена, а границе турске државе су се помериле према Сави и западној Босни¹⁴⁰).

Уплашена овим догађајима, Угарска покушава да обезбеди своје границе на Сави. Како су Турци у освојеним градовима остављали само мање посаде, краљ Матија Корвин успева да освоји град Јајце и северне делове у Усори и Соли с утврђеним градом Сребрником. Од ових области образује две бановине, јајачку и сребрничку. Тако је пред своју коначну пропаст североисточна Босна још једном била угарска покрајина.

Никола Илочки, мачвански бан, увек је тежио да има поседе у Босни. Њему је још од раније припадао Теочак, те се назвао маркгрофом од Теочака. Како је он много помогао да се ове области одузму од Турака, 1471 године угарски сабор одобри да се Никола прогласи босанским краљем. Њему су, после крунисања у Јајцу, припале области од Теочака до близу Зворника, а јајачка бановина није била у том склопу, већ су њоме и даље управљали банови¹⁴¹).

Нешто после битке на Мохачу 1526 године, Турци су опет границу помакли до Саве, а јајачка и сребрничка бановина прикључене су турском царству¹⁴²).

Под турском управом настала је нова административна и територијална подела Босне. Читава Босна је претстављала босански вилает (ејалет), који је био издељен на сандаке, а ови на нахије и кадилуке. Од некадашњих области Усоре и Соли створен је зворнички сандак, а уместо жупе Соли појављује се тузланска нахија са седиштем кадије у Тузли¹⁴³).

ДОДАТАК

Експлоатација соли

Како се у последњим деценијама у тузланском базену нагло развила индустријска експлоатација соли, почела су разна нагађања о томе од када се и како у ранијим вековима експлоатирала ова со, и какву је улогу имала у развоју насеља у овом крају. На ту тему су већ узела маха разна потпуно погрешна тумачења, која су се, на несрећу, и кроз тузланске школе почела провлачити. Опасност од тога је очигледна, па се показала нужна потреба да се у једном чланку, а према за сада познатим документима, хронолошки изнесе експлоатација соли у овом крају од најстаријих времена до прве фабричке експлоатације.

Мада је ово потпуно засебна тема и није логични наставак претходног излагања, ипак дајемо као додатак, јер се на тај начин избегава понављање, нарочито за периоде археолошког отсека, где смо констатовали да је со вероватно била позната већ становницима неолита.

Видели смо да је тузлански базен у прехисториско време био континуирано насељен. Богатство налаза из неолита, бронзе, халштата и латена, указују да су ти становници познавали вредност и употребу соли у исхрани људи и животиња. Међусобни културни утицаји, који се примећују у свакој од ових култура, несумњиво су последице трговачких контаката с другим племенима. И најзад, име реке Јале недвосмислено указује да је со прехисториским становницима овога краја била добро позната.

Римска култура, међутим, није оставила много трагова. Неколико новчића и фибула нису довољни за доношење 'закључака да је со тада била експлоатисана. Није нам сачувана никаква јаснија и потпунија документација — путеви, нека вила, базилика, насеље, или бар неки споменик камене пластике. Само име града Салинес, које нам је у првом спомену сачувано у грчкој транскрипцији као $\tau\acute{\alpha}$ Σαλίνας не објашњава досадашњу празнину у историји овога краја. Раније смо споменули да се један крај у Риму звао *Sallinae Romanae* или само *Sallinae*. Што је наш град носио и име једног римског краја, можемо протумачити да је римљанима била позната карактеристика овог подручја. Међутим, у недостатку налаза римске материјалне културе на овом терену, нисмо у могућности да доносимо закључке о постојању експлоатације соли. Овај базен је био окружен густим непроходним планинским кланцима, тј. доста некомуникативан с околином, па није искључено да се снабдевање сољу Далмације и Паноније вршило, из неког другог извора¹⁴⁴).

Средњи век је, међутим, врло интересантан у погледу експлоатације соли. Видели смо да се ова област све до турске окупације зове жупа Соли, али немамо ни један докуменат да је неки средњевијековни владар експлоатисао со. Ова жупа је често ме-

њала господаре — Угаре, Босанце, Србе — али ни један докуменат не сведочи да су те промене владара долазиле као резултат борбе за поседовање овог природног богатства, као што је био случај са Сребреницом. Она је, напротив, била толико запостављена, да чак није имала ни један сазидани град. У својој историји она је служила као искључиво стратeгиска тачка, нарочито Угарској увек претенциозној према правој Босни.

Све до средине XIII века немамо чак ни један спомен о промету соли у Босни. Први такав докуменат сачуван је из 1253 године¹⁴⁵). То је савезнички уговор између Дубровника и бугарског цара Михаила Асена против српског краља Уроша. По томе уговору Дубровчани унапред добијају повластицу да, по старом закону од Дрине до Неретве не сме бити друге сланице до у Дубровнику, и да се у тим крајевима има продавати искључиво дубровачка со¹⁴⁶). У то време је жупа Соли била под угарским протекторатом, а у саставу босанско-мачванске бановине, али да су постојале сланице, свакако би бар северни крајеви око Дрине користили ту со.

Босна је била сточарска земља и со је била важан артикл. Дубровчани су у Босну увозили и до 50.000 товара годишње. Најтежа казна коју су Дубровчани примењивали у сукобима с босанским владарима, била је обустава увоза соли¹⁴⁷). Такву казну су применили и кад су дошли у сукоб с Остојом¹⁴⁸).

Колико је со била цењена, види се и из једног документа из 1265 године, у коме Стефан Урош I тражи од Дубровчана да му кумерак (царину) исплате или сољу или златом¹⁴⁹).

Из једног каснијег документа, из 1406 године, у коме Дубровчани пишу Сандаљу о цени соли (кентенар дубровачки продавали су по 44 перпера а кентенар древски по 66 перпера¹⁵⁰) видимо колике су приходе имали дубровачки трговци од продаје соли. Овај свој монопол су свакако желели и да сачувају.

Краљ Твртко је брзо увидео да је ова трговина добар извор богатства Дубровчана, па је 1382 године сазидео град Стефан на мору, с намером да постави трг соли и сланице. Дубровчани су тим поводом одмах послали краљу своје посланике, и позивајући се „на законе старе“ приморали Твртка да обећа да неће постављати трг соли у Стефану већ нека трг буде „на место где јест бил“, тј. у Дубровнику¹⁵¹). Кроз читав средњи век су се Дубровчани позивали на ово Твртково обећање, и на основу „закон старих са рашком и босанском господом“, монопол је увек остајао у њиховим рукама¹⁵²).

Ми се данас морамо чудити да ово богатство није коришћено у средњем веку. Као да су слани извори пресушили па све до турског периода нема никаквих података да су експлоатисани. То можемо протумачити на два начина: 1) да су то били многобројни мањи извори на читавој територији, те је по томе она и добила име жупа Соли, и 2) да је ова со локално употребљавана, али да је тадањи начин експлоатације био нерентабилан, те је давао мали учинак.

Да је прва хипотеза о сланим изворима могућа потврђује нам то што се и данас на читавом подручју налазе локалитети с називом „слана вода“, „слатина“ и сл., иако те воде више нису слане. Осим тога, све до скорих дана се и у самој Тузли није знало да постоје огромне залихе соне руде (у чврстом стању), већ се експлоатација сводила на коришћење сланих бунарева, а со добијала искухавањем слане воде. Ако се у наше време, поред свих техничких уређаја и савршенстава на овако примитиван начин добива со, није никакво чудо да су у средњем веку резерве под земљином кором биле потпуно непознате.

Морамо претпоставити да се у средњем веку ова со локално трошила, јер нам није сачуван ни један докуменат о продаји соли у овим крајевима. Можемо претпоставити два начина експлоатације, разуме се ако изузмемо употребу саме слане воде, а то су: 1) добијање соних кристала на исти начин као на морским соланама, и 2) искухавање слане воде. Први споменути начин је у средњем веку био добро познат, а свакако је био и једини начин добијања већих количина соли (како се и сада ради, например на Пељешцу). Да се со добијала и искухавањем судимо по томе што нам је први опис коришћења ових сланих извора сачуван из 1626 године¹⁵³). Овај опис нам је оставио дубровчанин Атанасије Ђорђић, који је по налогу аустриског цара пропутовао Босном. Он каже да се фина со добивала искухавањем слане воде у великим котловима. Грубу со за стоку добијали су брзим испаравањем воде. То он описује овако: у великој ископаној јами направи се од клада пирамида, преко које се стави и сухо грање. Испод тога се наложи ватра и када се све добро зажари, а зидови јаме добро загрију, полако се сипа слана вода која се брзо испарава, а на зидовима и дну јаме скупљају се кристали соли.

Овај начин добивања соли је заправо подражавање процеса испаравања воде на морским соланама, само је тамо вода у плитким базенима изложена јаком сунцу. Како је жупа Соли била богата и бујном вегетацијом, што значи да је имала доста влажну климу, директно примењивање морског начина испаравања било је неефикасно, а можда могуће само у најтоплијим месецима, па је сунчево дејство замењено ватром. То је свакако био тежак и спор рад, те се со на ове описане начине добивала само у малим количинама, можда довољним за локалну потрошњу, јер ова привредна грана нема јачег утицаја на развитак насеља, односно града, како би се могло очекивати.

На основу овог извештаја из прве половине XVII века, можемо претпоставити да је на исти, или сличан начин со експлоатисана и пре турске окупације, кад знамо да је народ у суштини конзервативан и да тешко мења своје навике. То поткрепљује и један извештај из 1850 године, који је аустриски генерални конзул Димитрије Атанасковић послао аустриској влади у Беч¹⁵⁴). Он описује потпуно истоветан начин експлоатације соли у Горњој и Доњој Тузли, као што га је описао Атанасије Ђорђић у 1626 години.

Мада први помен експлоатације соли имамо из турског периода, и мада тек под турском управом со добива свој прави значај, те условљава развитака насеља и мање или веће миграције на овом подручју, ипак ни Турци у прво време своје управе нису обратили пажњу на систематску експлоатацију овог богатства. Из краја XVI и почетка XVII века сачуван је један попис кадилука у европској Турској у коме се спомиње Зворнички санџак са десет кадилука, а међу њима и Мемлехатејн¹⁵⁵), који је од Цариграда удаљен 30 конака. У овом попису кадилука спомињу се све специфичности, на пример да кадилук има рудник олова, пристаниште итд., а за Мемлехатејн се ништа не каже¹⁵⁶.) Међутим, Тузла је већ онда, према годишњем приходу, припадала VIII рангу а X разреду, а њен кадија је имао највећи приход, 150 акчи годишње¹⁵⁷). (Приходи су ишли од 150—200 акчи, од 150—130, и од 130 акчи па наниже).

Такође нам је из првих столећа турске управе сачуван један рударски закон у коме се поименице спомињу сви рудници у Босни. У њему су назначени сви, чак и најситнији детаљи — о закупу, власништву, рударском алату, заради итд.¹⁵⁸). Али, у том закону се со у Тузли уопште не спомиње. Можда слани извори и нису у правом смислу рудник, али со доноси велике приходе, па би свакако и та експлоатација морала бити обухваћена, у толико пре што су и назначени рудници били на сличан и примитиван начин експлоатисани. Напротив, експлоатација тузланске соли је у овом закону изостављена, а монопол за продају соли су и даље имали Дубровчани.

Први помен тузланских соларских радника, бар до сада пронађен, датира из 1786 године¹⁵⁹). Ту се спомињу врсте пореза којима ови радници подлежу, слично као и други рударски радници. Соларски радници су могли бити и муслимани и хришћани, а пореске обавезе су биле исте и за једне и за друге. Исто као и у осталим рудницима.

Тек средином XVIII века тузланска со добива свој прави значај. 1750 године капетан Тузле, Дервиш Хасанбег, био је постављен за првог емина ћуп мукате солана у Тузли¹⁶⁰). Тузланска капетанија даје мед и со за везирову кухињу као свој порез — таксит. Овај порез је био обавезан за све, а понекад је тражећ и унапред. Тако је Бећир паша 1755 године тражио да му Тузла на рачун будућег таксита пошаље 3.200 ока соли и 1.000 ока меда¹⁶¹). По тој траженој количини можемо видети да је у то време експлоатација била већ добро развијена.

Имамо података да је средином XVIII века из две солане годишње произвођено 317.000 ока (тј. 406.394 кгр.) соли и да се разашилала по целој покрајини¹⁶²). Поред тога, со се ипак увозила у Босну. Стални монопол су, још од средњег века, држали Дубровчани¹⁶³).

Средином XIX века неку врсту монопола за увоз соли у Босну имала је Аустро-Угарска. На име увознине плаћала је Турској 20% гроша по тржишној цени. Овај монопол је трајао од 1856—1872 године. Од 1874 године Аустро-Угарска губи овај мо-

нопол, те је било сваком појединцу дозвољено да увози со, али да плаћа 20% гроша таксе. У Босну се годишње увозило 8,000.000 ока соли¹⁶⁴).

Документом из 1754 године, који је упућен кадилуцима у североисточној Босни, што значи и тузланском кадилуку, забрањује се извоз хране у „непријатељске земље“. Вероватно се у првом реду мислило на извоз у суседну Србију¹⁶⁵), јер је из 1808 године сачуван један запис о закупу солана у Шапцу¹⁶⁶). Каква би друга со могла бити продавана у Шапцу, ако не тузланска! То значи да су тузланске солане добро радиле, када су могле да подмире и таксит (чак и унапред тражен), и локалну потрошњу и извоз за шабачки трг соли.

Привредни потенцијал једног краја увек има одраза на економско стање становништва. Из средине XVIII века сачуван је списак становника из Горње и Доње Тузле чија је имовина страдала од побуњеника. У том списку, између осталог, помиње се и много разне крупне стоке¹⁶⁷). Конзул Димитрије Атанасковић у споменутом извештају наводи да је пазарни дан у Тузли петак и да се тог дана у Доњу Тузлу догони и по 1.000 комада рогате стоке одличног квалитета¹⁶⁸). Све то показује да су обе Тузле биле богате и развијени градови.

Мада је у почетку турске владавине Горња Тузла био развијенији град — био је паланка, имао је прве солане, медресу, и био је седиште кадије¹⁶⁹), — Доња Тузла се скоро упоредо развијала. Туралибег је већ у другој половини XVI века схватио привредни значај овог краја, па је помогао да се и у Доњој Тузли развије град. Подигао је дамију, хан, спровео водовод, отворио 38 дућана, подигао лековиту слану бању, и увакуфио 300.000 сребрних дирхема да се дају на пословање у Тузли стално настањеним трговцима, и то без обзира којој вери ти трговци припадају¹⁷⁰).

Средином XVIII века Доња Тузла преузима вођство и улогу центра за обе Тузле. Она добива зидани град, између чијих зидина су смештене трговине, административне и управне установе¹⁷¹). Насеље се развија изван градских зидина, а становници су припадници свих конфесија.

У животу становника Тузле со игра важну улогу, али не само као артикл за трговину, већ и као платежно средство. Непосредно пред аустро-угарску окупацију, 1874 г., за имама дамије у Циндић махали поставља се хафиз Едхем Хафизовић, а за плату му се одређује шест дана годишњег прихода од слане воде¹⁷²).

После аустро-угарске окупације начин експлоатације соли се претежно мења. Нов окупатор 1884 године подиже државну солану¹⁷³) где запошљава стручњаке странце, а Тузлаци раде као неквалификована радна снага.

Све до после Другог светског рата Тузла остаје неразвијена босанска касаба.

НАПОМЕНЕ

- 1) Вејсил Ђурчић, Прилози познавању прехисториског рударства и талионичарства брончаног доба Босне и Херцеговине, ГЗМ 1908, стр. 80—81.
- 2) Овај материјал је објављен у овој публикацији.
- 3) Ђ. Трухелка, Нешто о босанским соланама, ГЗМ 1900, стр. 575 (И Трухелка и Талоци борбе између Аутаријата и Ардијејаца погрешно везују за тузлански крај у коме ова племена никада нису живела).
- 4) ГЗМ 1908, стр. 78.
- 5) о. с. стр. 86.
- 6) Налаз је код Мухарема Атића, службеника СНО Тузла.
- 7) ГЗМ 1908, стр. 82.
- 8) В. Човић, Прехисториски депо из Лукавца, ГЗМ 1955, стр. 91—106.
- 9) Материјал је необјављен и налази се у НОО Грачаница.
- 10) Својина Завичајног музеја у Тузли.
- 11) Ђоровић, Хисторија Босне, стр. 39.
- 12) Ђоровић, о. с. стр. 38; Ђурчић, ГЗМ 1908, стр. 82.
- 13) В. Човић, ГЗМ 1957, стр. 252.
- 14) ГЗМ 1908, стр. 78.
- 15) Материјал је објављен у овој публикацији.
- 16) Новчић је идентификовао др. Јозо Петровић из Сарајева, па се и овом приликом захваљујемо. Новчић је својина Завичајног музеја у Тузли.
- 17) Ђоровић, о. с. стр. 53—56.
- 18) В. Скарић, О географској номенклатури Босне и Херцеговине, Гласник географског друштва, XII, 1927 год.
- 19) Бранко Гавела: Келтски опидум Жидовар, Рад Војвођанских музеја 1952, стр. 56—57 и М. Гарашанин: Из историје Келта у Србији, Историјски гласник 3—4, стр. 2—4, Београд 1953.
- 20) Историја Југославије, 1953, стр. 21.
- 21) Ђоровић, о. с. стр. 63—78.
- 22) Г. Новак, Топографија и етнографија римске провинције Далмације, Наставни вјесник 1918—19.
- 23) Ђоровић, Глас СКА CLXVII, стр. 6—8.
- 24) Вулић, Глас СКА LXXII; Глас СХХ, стр. 38—54; Глас CLV, стр. 14 и 84.
- 25) Инв. бр. Земаљског музеја 4269, 3837, 3838; В. Ђурчић, ГЗМ 1908, стр. 79.
- 26) Patsch, ГЗМ 1895, стр. 576; Глас СКА CLX стр. 56; Глас СКА CLXVII, стр. 6.
- 27) ГЗМ, 1908, стр. 78.
- 28) На истом месту.
- 29) Историја Југославије, 1953, стр. 21 и М. Гарашанин, о. с. стр. 3—6.
- 30) Себ. Жепић, Латинско-хрватски рјечник, Загреб 1881, под »Salinae«.
- 31) Ђоровић, Глас СКА CLXVII стр. 9—10; Ђоровић, Хисторија Босне стр. 121—122.
- 32) Клаић, Повест Босне, стр. 19—20.
- 33) Хамдија Крешевљаковић, Туралибегов вакуф у Тузли, Сарајево 1941, стр. 6 и 8.

- ³⁴⁾ Др. Риста Јеремић, О пореклу становништва тузланске области, Гласник географског друштва, св. 7—8, Београд 1922, стр. 141.
- ³⁵⁾ Acta Bosnae, стр. 319.
- ³⁶⁾ Хорват, Нови хисториски споменици за повјест Босне и суседних земаља, ГЗМ 1909, стр. 70—71.
- ³⁷⁾ Коркут, ГЗМ 1942, стр. 377—78.
- ³⁸⁾ Трухелка, Фојничка хроника, ГЗМ 1909, стр. 452.
- ³⁹⁾ Записи и натписи, књ. III, бр. 6026.
- ⁴⁰⁾ о. с. бр. 6027.
- ⁴¹⁾ Фра Јулијан Јелинић, ГЗМ 1918, стр. 124 j 126.
- ⁴²⁾ Вјекослав Јелавић, Франческа извешћа о Босни, ГЗМ 1906, стр. 326 за миљу види Nouveau Petit Laguosse, под »lieue« стр. 583.
- ⁴³⁾ ГЗМ 1913, стр. 23.
- ⁴⁴⁾ Др. Риста Јеремић, о. с. стр. 141.
- ⁴⁵⁾ Ђоровић, Глас СКА CLXVII стр. 9—10, и Хисторија Босне, стр. 121—122.
- ⁴⁶⁾ Ђоровић, Хисторија Босне, стр. 77.
- ⁴⁷⁾ Клаић, о. с. стр. 17; Ђоровић, Глас СКА CLXVII стр. 7.
- ⁴⁸⁾ Ђоровић, о. с. стр. 9.
- ⁴⁹⁾ Податке ми је срдачно дао инг. Драго Патрљ, геолог НОС Тузла, на чему се и овом приликом срдачно захваљујем.
- ⁵⁰⁾ В. Скарић, Стара босанска властела у данашњој топономастици, Гласник географског друштва, Београд, 1922, св. 7—8, стр. 133; Mon. serb. 471, 472; Повеље и писма I, бр. 532, стр. 515.
- ⁵¹⁾ Попис становништва Босне и Херцеговине 1910 год.
- ⁵²⁾ Mon. serb. стр. 33; Повеље и писма, књ. I, стр. 10; Вл. Скарић о. с. стр. 126.
- ⁵³⁾ Записи и натписи, бр. 4736; Трухелка, ГЗМ, 1895, стр. 352.
- ⁵⁴⁾ Именик места у Југославији, Београд 1956 год.
- ⁵⁵⁾ Записи и натписи, бр. 4737; ГЗМ 1895, стр. 570
- ⁵⁶⁾ Записи и натписи, бр. 4735; ГЗМ 1895, стр. 352; Именик места у Југославији, Београд, 1956 год.
- ⁵⁷⁾ Записи и натписи, бр. 4741; ГЗМ 1895, стр. 345.
- ⁵⁸⁾ Thalloszy, ГЗМ 1906, стр. 403.
- ⁵⁹⁾ ГЗМ 1906, стр. 406.
- ⁶⁰⁾ М. Вега, Насеља босанске средњовековске државе, Сарајево, 1957, под „Борач“, „Дувно“ и т. д.
- ⁶¹⁾ Ђоровић, Хисторија Босне, стр. 120.
- ⁶²⁾ Летопис попа Дукљанина, Загреб 1950, гл. XLII, стр. 97.
- ⁶³⁾ Ђоровић, о. с. стр. 152.
- ⁶⁴⁾ Клаић, о. с. стр. 51—52.
- ⁶⁵⁾ Ђоровић, Глас СКА CLXXXII, стр. 51.
- ⁶⁶⁾ Ткалчић, Monumenta historica episcopatus Zagradiensis, I, стр. 23.
- ⁶⁷⁾ О. с., стр. 3.
- ⁶⁸⁾ Клаић, о. с. стр. 51.
- ⁶⁹⁾ Ђоровић, Хисторија Босне, стр. 161—62.
- ⁷⁰⁾ Thalloszy, ГЗМ 1906, стр. 423—24.
- ⁷¹⁾ Ђоровић, Глас CLXXXII стр. 54—56.
- ⁷²⁾ Ђоровић, Хист. Босне, стр. 169.
- ⁷³⁾ Клаић, о. с. стр. 65; Станојевић, Историја Босне и Херцеговине, Београд 1909, стр. 22.
- ⁷⁴⁾ Ђоровић, о. с. стр. 190—191.
- ⁷⁵⁾ о. с. на истом месту.
- ⁷⁶⁾ о. с. стр. 192.
- ⁷⁷⁾ Клаић, о. с. стр. 67.
- ⁷⁸⁾ Ђоровић, о. с. стр. 204.
- ⁷⁹⁾ о. с. стр. 192.
- ⁸⁰⁾ Клаић, о. с. стр. 72; Ђоровић, о. с. стр. 196.
- ⁸¹⁾ Ђоровић, о. с. стр. 205.
- ⁸²⁾ Mon. serb. стр. 24; Повеље и писма, I, бр. 11, стр. 7.
- ⁸³⁾ Повеље и писма, I, бр. 9, стр. 6.
- ⁸⁴⁾ Клаић, о. с. стр. 71.

- 85) Codex dipl. IV, св. 2, стр. 314.
- 86) Theiner, Monum, Hung, I, стр. 303.
- 87) Theiner, о. с. стр. 348.
- 88) К. Јиречек, Историја Срба; Београд 1952, стр. 188; Ђоровић, о. с. стр. 205—210; Клаић, о. с. стр. 82—89.
- 89) Филиповић — Мазалић, Споменик САН СГ, књ. 3, Бгд. 1951; Мазалић, ГЗМ 1938, стр. 95—109.
- 90) Ђ. Даничић, Живот краљева и архиепископа српских, Загреб 1866, стр. 39—45; В. Петковић, Преглед цркава кроз повесницу српског народа, Београд 1950, стр. 5 и 280; К. Јиречек, о. с. стр. 189—190; Ђоровић, о. с. стр. 211—12; Клаић, о. с. стр. 89.
- 91) Ђоровић, о. с. стр. 212—215.
- 92) Љубић, Monum. Slav. merid. I, стр. 190.
- 93) Ђоровић, о. с. стр. 217.
- 94) о. с. стр. 221—222.
- 95) Thalloszy, ГЗМ 1906, стр. 434.
- 96) Кукуљевић, Југа, Загреб 1862, стр. 490.
- 97) Rengjeo, ГЗМ 1943, стр. 245—6; Трухелка, ГЗМ 1897, стр. 17, 108—9
- 98) Thalloszy, о. с. стр. 403.
- 99) о. с. стр. 406.
- 100) Monum. Ragus. стр. 115.
- 101) ГЗМ 1906, стр. 407—8; Ђоровић, Хисторија Босне, 1940 г. стр. 271.
- 102) Повеље и писма, I, бр. 51, стр. 44.
- 103) о. с. бр. 52, стр. 46.
- 104) ГЗМ 1906, стр. 436—7.
- 105) Старине, XIII, стр. 234; Thalloszy, о. с. стр. 410—11.
- 106) Клаић, о. с. стр. 142—43; Ђоровић, о. с. стр. 276—77.
- 107) Повеље и писма, I, бр. 78 и 79 стр. 71—2.
- 108) ГЗМ 1906, стр. 437.
- 109) Thalloszy, о. с. стр. 427; Ђоровић, о. с. стр. 281.
- 110) Ђоровић, о. с. стр. 285—6.
- 111) о. с. стр. 289.
- 112) Повеље и писма, I, бр. 80, стр. 72—3.
- 113) Thalloszy, о. с. стр. 412.
- 114) Повеље и писма, I, бр. 83, стр. 76.
- 115) ГЗМ 1898, стр. 183 и даље; Ђоровић, о. с. стр. 310.
- 116) Повеље и писма, I, бр. 178, стр. 174, и бр. 183, стр. 177—8.
- 117) Ђоровић, о. с. стр. 348.
- 118) Повеље и писма, бр. 428, стр. 419.
- 119) Повеље и писма, бр. 429, стр. 420—23; Чремошник, ГЗМ 1928, стр. 116—22; Марко Вего, Хисториска карта средњевијековне босанске државе, Сарајево 1957 г.; Клаић, о. с. стр. 215; Ђоровић, о. с. стр. 360—61.
- 120) Повеље и писма, од бр. 429—457.
- 121) Ђоровић, о. с. стр. 380.
- 122) Повеље и писма, I, бр. 513, стр. 490.
- 123) Клаић, о. с. стр. 227, 231, 236; Ђоровић, о. с. стр. 394—400.
- 124) ГЗМ 1893, стр. 182—187 и 553—554; Ђоровић, о. с. стр. 404.
- 125) Ђоровић, о. с. стр. 404—409.
- 126) Марко Вего, Насеља босанске средњевијековне државе, Сарајево 1957 г. стр. 61 и карта; Ђоровић, о. с. стр. 416.
- 127) Ђоровић, о. с. стр. 417; Клаић, о. с. стр. 252.
- 128) Ђоровић, о. с. стр. 434—37.
- 129) Ђоровић, о. с. стр. 471.
- 130) Thalloszy, ГЗМ 1893, стр. 182.
- 131) Марко Вего, о. с. стр. 105 под „Сокоград код Грачанице“; Ђоровић, о. с. стр. 440—445.
- 132) Повеље и писма, II, бр. 696, стр. 115—17.
- 133) Ђоровић, о. с. стр. 471.
- 134) Повеље и писма, II, бр. 697, стр. 118.
- 135) о. с. стр. 120.
- 136) Ђоровић, о. с. стр. 487.
- 137) О. с. стр. 522.

- 138) Повеље и писма, II, бр. 737, стр. 162.
 139) Ђоровић, о. с. стр. 542.
 140) о. с. стр. 557—58.
 141) Thalloszy, ГЗМ 1893, стр. 197—98; Ђоровић, о. с. стр. 593.
 142) М. Вего, о. с. под „Сребрник“; Ђоровић, о. с. стр. 572—75; Клаић, о. с. стр. 341—343.
 143) Шабановић, Попис кадилука у европској Турској, ГЗМ 1942, стр. 353.
 144) Ђоровић, Глас СКА CLXVII, стр. 6—8.
 145) Моп. serb. 38; Повеље и писма II, бр. 791, стр. 209.
 146) У истој повељи.
 147) Ђоровић, Хисторија Босне, стр. 126.
 148) Ђоровић, о. с. стр. 380.
 149) Повеље и писма, I, бр. 23, стр. 21.
 150) Повеље и писма, I, бр. 288, стр. 270.
 151) Повеље и писма, I, бр. 85, стр. 84—5.
 152) Повеље и писма, бр. 431, стр. 423; бр. 445, стр. 438; бр. 269, стр. 253; бр. 270, стр. 254—55, и тд.
 153) Трухелка, ГЗМ 1900, стр. 579—80.
 154) Рудолф Заплата, Привредне прилике у Босни и Херцеговини половином XIX века, ГЗМ 1933, стр. 83.
 155) Двојина — Горња и Доња Тузла.
 156) Хазим Шабановић, ГЗМ 1942, стр. 353.
 157) О. с. стр. 313.
 158) Фехим Спахо, ГЗМ 1913, стр. 133—194.
 159) Шабан Хоџић, Стари турски документи са тузланског подручја, — у овој публикацији.
 160) Хамдија Крешевљаковић, Капетани и капетаније, Годишњак историског друштва БиХ, књ. II, Сарајево 1950, стр. 133.
 161) Крешевљаковић, о. с. стр. 127.
 162) Р. Мудеризовић, Босански мајдани за турске управе, ГЗМ 1918, стр. 25.
 163) Крешевљаковић, о. с. стр. 121; Трухелка, Турско-словјенски споменици дубровачке архиве, ГЗМ 1911, стр. 4, 5, 9, 11, 12, 16, 18, 23, 40, 63—64, 67, 71, 73, 77, 79, 80, 98, 102, 103, 107, 113, 118, 150, итд.; Иван Божић, Дубровник и Турска у XIV и XV веку, САН 1952, стр. 218—19, 224, 299; К. Костић, Трговачки центри, стр. 132.
 164) Риза Мудеризовић, о. с. стр. 21—28.
 165) Шабан Хоџић, о. с.
 166) Записи и натписи, књ. II, бр. 3864.
 167) Фехим Спахо, ГЗМ 1933, стр. 72; Шабан Хоџић, о. с.
 168) Рудолф Заплата, ГЗМ 1933, стр. 81.
 169) Крешевљаковић, Стари босански градови, Наше старине, Сарајево 1953, стр. 7.
 170) Крешевљаковић, Туралибеџов вакуф у Тузли, Сарајево 1941, стр. 9; и Крешевљаковић, Бање у Босни и Херцеговини, Сарајево 1952, стр. 99.
 171) Фехим Спахо, ГЗМ 1933, стр. 73.
 172) Шабан Хоџић, о. с.
 173) Heinerich Renner, Durch Bosnien und Hercegovina, Wien 1896, стр. 475.

ZUSAMMENFASSUNG**Der Gau Soli**

Der Gau Soli ist einer der am wenigsten erforschten Gaue der Republik Bosnien und der Herzegowina. Der Autor dieser Abhandlung umfasste die Geschichte dieses Gaues von der Vorzeit an bis zum Fall der Türkenherrschaft.

Die neuesten archäologischen Forschungen bestätigen, dass dieser Gau eine weitgehende Vergangenheit und reiche Kulturgeschichte besass, besonders aus dem Neolithikum und der Bronzezeit. Jedenfalls gehört dieser Periode auch der Name des Flüsschens Jala, das durch Tuzla fließt, an. (heute Stadt und Zentrum eines salzreichen Gebietes). Der Autor bringt den Namen dieses Flüsschens mit dem Gebiet Halle in Deutschland in Verbindung und schreibt den Ursprung beider Namen einem Urwort indereuropäischen Ursprungs zu, welches Salz bedeutet (ein charakteristisches Mineral für beide Gebiete) und verbindet es mit dem Eindringen der Kelten auf die Balkanhalbinsel, irgendwo um das IV.—III. Jahrhundert v. u. Ztr.

Die Römerherrschaft hinterliess auf diesem Gebiete keine stärkeren Spuren.

Im frühen Mittelalter (für unsere Gebiete Mitte des X. Jhd.) wird der Gau Soli als besiedelte Stadt Salenes erwähnt. Diese Angabe zeichnete der griechische Historiker Konstantin Porphyrogenetos in seinem Werke »De administrando imperio« auf.

Der erste Banus dieses Gaues (erwähnt im J. 1154) war der Banus Borić, wahrscheinlich ungarischer Grosswürdenträger. Durch die ganze Geschichte war der Gau Soli oft vom benachbarten Österreich und Ungarn abhängig. Als nördliches bosnisches Grenzgebiet wechselte er öfters seine Herrscher (Ungarn, Serben und Bosnier) und war trotz seines Naturreichtums der einzige bosnische Gau, der nicht eine einzige ummauerte und befestigte Stadt besass. Der Autor setzt die Grenzen des mittelalterlichen Gaues Soli fest und nimmt an, dass Tuzla der Mittelpunkt dieses Gaues sein könnte. Unterdessen gibt es noch immer keine architektonische und archäologische Beweise dafür.

Vor seinem schliesslichen Fall unter die türkische Verwaltung, gehörte der Gau Soli dem Banat von Srebrnica an, welches Nikolaus von Ilok als ungarischer Würdenträger verwaltete.

In der Fortsetzung »Dodatak« fügt der Autor eine chronologische Übersicht von der Salzausbeutung des Gebietes von Tuzla hinzu.

Baum Milica